

УДК 159.9.072.2(477.7)

РОЗВИТОК ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Галина Михальчишин

*Львівський національний університет імені Івана Франка, вул.
Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, e-mail: kfps@franko.lviv.ua*

Висвітлено становлення експериментальної психології в Галичині. Проаналізовано психологічні експериментування Ю.Охоровича, К.Твардовського, С.Балея, М.Кройца, Я.Цурковського. З'ясовано особливості перших психологічних досліджень у Західній Україні.

Ключові слова: експериментальна психологія, психологічний метод, експеримент, інтроспекція.

Становлення експериментальної психології пов'язане з емпіричними дослідженнями в Америці, Німеччині, Франції, Англії, Росії, лабораторними експериментами В.Вундта, Г.Еббінгауза, Т.Рібо, М.Холла, Е.Торндайка, І.Сеченова та інших вчених.

Витоки експериментальної психології в Західній Україні пов'язані з науковою діяльністю таких вчених як Ю. Охорович, К. Твардовський, М. Кройц, С. Балея, Я. Цурковський та ін. [1].

Відомий український і польський психолог Юліан Охорович народився 1850 р. у м. Радзімін (Польща). Закінчив фізико-математичний факультет Варшавського університету (1872) [2], згодом отримав ступінь доктора філософії Лейпцігського університету (1873). Протягом 1875–1882 р.р. обіймав посаду доцента кафедри психології Львівського університету. З 1882 р. по 1892 р. Ю.Охорович жив і працював у Парижі. Там разом із Ж. Шарко та Т. Рібо він займався розробкою наукових проблем гіпнозу й психотерапевтичних методик. Зауважимо, що у Франції саме в цей час і саме з психоневропатології визріла французька експериментальна психологія. І вже перша кафедра, створена Т.Рібо, отримала назву експериментальної та порівняльної психології. Ю.Охоровича цікавили проблеми патопсихології, він орієнтувався саме на експериментальну психологію. Оскільки класичного експериментування у французькій психології тоді ще не існувало, саме патологічний метод трактувався як поєднання експерименту та спостереження, а хвороба вважалася найчис-

тішим, найтоншим експериментом, якого людина не в змозі ні спланувати, ні провести в лабораторних умовах. Тому Ю.Охорович, як і його французькі вчителі-дослідники, сприймав психологію виключно як експериментальну науку.

Перу Юліана Охоровича належать праці “Про методи психологічних досліджень” (1869), “Майбутнє психології” (1871), “Психологія медицини” (1916), “Психологія, педагогіка, етика” (1917) та інші [1]. Відомо, що його лекції слухав Іван Франко.

Приват-доцент Львівського університету Юліан Охорович був ініціатором скликання 1-го Міжнародного психологічного конгресу в 1899 р. Його пропозиції були оформлені в проект, надрукований у Франції в 1881 році. Юліан Охорович зазначав у проекті, що конгрес допоможе психологам різних країн виробити спільний план дій, обговорити методичні питання, здолати труднощі, пов’язані з мовними бар’єрами.

Логіка науки, на думку Ю.Охоровича, потребує емпіричних спостережень і експериментів, а дискусії з метафізичних питань, розмірковування про душу, її сутність, про загальні закономірності світу, суспільний ідеал, сенс життя недоречні. Отже, слід докорінно змінити підхід до методології наукового психологічного дослідження. Метафізика також не дає можливості психологу-досліднику досягнути безперервності людського розвитку, можливих змін, бо прагне розглядати цей процес раз і назавжди даним (метафізичні твердження не мають фактичного обґрунтування). Тому, закликаючи науковців до експерименту, до наукового дослідження на базі емпіричних даних, Ю.Охорович пропонував психологам стати на значно вищий рівень наукових пошуків, опиратись на цілком новий предмет – експериментальну психологію.

Пропозиція Ю.Охоровича знайшла підтримку багатьох науковців, для яких інтерес до психології був не простим захопленням, а тим орієнтиром, що спрямовував наукову діяльність. Деякі філософи навіть розглядали експериментальну психологію як емпіричну базу філософії. До таких вчених належав Казимир Єжи Адольф Твардовський, який народився 1866 р. у Відні, а помер 1938 р. у Львові. Він відомий як засновник Львівсько-Варшавської школи [3]. Казимир Твардовський як філософ-дослідник і теоретик був послідовником Ф.Брентано. З 1895 р. по 1930 р. – професор Львівського університету. З ініціативи К.Твардовського в 1901 р. у цьому закладі відкрито першу в Галичині психологічну лабораторію [4].

Професор К.Твардовський вважав, що філософія повинна спиратися з одного боку на психологію, яка становить її емпіричну основу, з іншого – на

логіку, як інструмент правильного мислення. Він розглядав психологію як описову, експериментальну науку. К.Твардовський був переконаний, що все, що тільки може становити філософську проблему, є психологічним явищем, має в основі психічне. На його думку, психологія – наука, яка допомагає розв'язувати філософські проблеми. Він вважав, що не слід сперечатися з питань розуміння сутності добра, істини та інших філософських проблем, треба глибоко вивчати, пояснювати їх відповідними психологічними чинниками.

Ці думки поділяли й учні К.Твардовського. Їх у К.Твардовського було чимало: С.Ігель (досліджував чуття людини); Р.Інгарден, Т.Котарбінський, Г.Лелетувна (вивчали внутрішній досвід); Я.Лукаsevич (досліджував проблему наукової творчості); Т.Вітвіцький (створював теорію уявлень); М.Кройц, який залишив глибокий слід у розвитку багатьох галузей психології, зокрема й експериментальної [4].

Мечислав Кройц народився 1893 р. у Львові, помер 1971 р. у Польщі. З 1911 р. він навчався у Львівському університеті на філософському факультеті. З січня 1921 р. М.Кройц зарахований асистентом Психологічного інституту і перебував на цій посаді до 1925 року [5].

Вчений проводив заняття з експериментальної психології. Здобувши ступінь доктора філософії у Львівському університеті, в 1925 р. М.Кройц виїхав за кордон. В інститутах Берліна, Лейпцига, Гамбурга, Парижа він ознайомився з передовими на той час психологічними дослідженнями. Після повернення у Львів 1928 р. вчений тривалий час виконував обов'язки керівника Психологічного інституту та психологічної лабораторії. Чудовий викладач і науковець, М.Кройц експериментальну психологію трактував як науку, в якій чільне місце належить експерименту. На думку вченого, психологічне експериментальне дослідження потребує ґрунтовного і серйозного ставлення і до його проведення, і до інтерпретації результатів.

Цікавими та надзвичайно важливими для експериментальної психології є міркування вченого щодо змінності результатів тестів. Викладені ці міркування у праці “Zmiennosc rezultatow testow” (1927) [5].

М.Кройц твердив, що змінність результатів тестів позбавляє методику будь-якої наукової цінності. Вчений наголошував, що змінність обумовлена двома чинниками: умовами дослідження і безпосереднім досвідом досліджуваного. М.Кройц зосередив увагу на важливій проблемі експериментальної психології – валідності дослідження, доводячи необхідність процедури контролю над зовнішніми змінними.

Учений намагався вивести оптимальні умови для психологічного експерименту, аналізував можливі чинники, які впливають на зміну результатів, пробував їх класифікувати. Він пропонував вважати дійсним результатом психологічного дослідження максимальний результат і це, на його думку, не обов'язково найкращий результат, а такий, якого дослідник при найбільших стараннях (найкращих процедурах дослідження) і при найбільш сприятливих умовах не може перевищити, змінити. М.Кройц вважав, що експерименти слід проводити доти, доки експериментатор і досліджувані не переконаються – достовірнішого результату вже не можна досягти, а найвдаліші попередні результати психологічного дослідження збігатимуться чи будуть дуже подібними за значенням. Опираючись на такі методологічні засади, науковець прагнув розв'язати проблему надійності результатів експерименту, бачив її вирішення в ідеальному (довготривалому, поглибленому) психологічному дослідженні. Оскільки складовими експерименту є процедура попереднього тестування (для визначення вихідного рівня незалежної змінної) та ретестування (тестування після впливу), то надзвичайно важливим для розкриття багатьох проблем експериментальної психології є дослідження вченим причин змінності результатів тестування.

У праці “Про подібність вражень” (1931 р.) М.Кройц наголошував на необхідності визначення критерію оцінки результатів експериментування для удосконалення психологічного дослідження.

Цікавим є підхід М.Кройца щодо впорядкування методів психологічних досліджень. Зокрема у книзі “Основи психології” учений виділяє інтроспективні та предметні методи відповідно до рівнів психологічного пізнання, а згідно способу виникнення досліджуваних явищ:

- методи, що досліджують явища, які виникли спонтанно (природні);
- методи, що досліджують явища, які створені штучно.

З комбінацій обох поділів автор отримав чотири групи методів, які детально проаналізував.

М.Кройц у дослідженні “Техніка методу інтроспекції” зазначав, що фіксація некерованих експериментатором спонтанних відповідей досліджуваних недоречна. Він вважав, що основним експериментам повинні передувати вступні (пілотажні), на підставі яких дослідник формулює аргументовані запитання. А в головному експерименті дослідник не лише фіксує реакцію об'єктів дослідження на експериментальні впливи, а й проводить опитування, результати аналізує, класифікує і заносить у таблиці, що сприяє кращому вивченню психологічного явища. У такий спосіб метод

експериментальної інтроспекції, на думку М.Кройца, сприятиме удосконаленню процедури психологічного дослідження та достовірності отриманих результатів

Мечислав Кройц прагнув розв'язати багато проблем експериментальної психології, розвиваючи традиції славної школи психологів і філософів університету у Львові.

У психологічній лабораторії К.Твардовського фахово зростав і відомий український вчений Степан Балей.

Народився Степан Володимирович Балей на Тернопільщині 1885 р. у с. Великі Барки, помер 1952 р. у Варшаві. З 1903 р. по 1907 р. навчався у Львівському університеті на філософському факультеті [5]. Там у 1922 р. здобув ступінь доктора філософії. Він працював у психологічному та фізіологічному інституті Берлінського університету, де навчався у професорів Штумпфа та Шефера.

У його доробку десять праць, написаних на базі власних експериментальних психологічних досліджень. Степан Балей вивчав механізми функціонування чуттєвої сфери свідомості людини. Дослідник написав з цього приводу такі праці: "Про різницю між почуттями осудними і представними", "Експеримент в науці психології", "Осудні почуття і наставлення" [6].

С.Балей вважав, що психологічні дослідження повинні ґрунтуватися на зовнішньому (екстраспекція) та внутрішньому (інтроспекція) різновидах методу спостереження. В експерименті він ще бачив інтроспекцію, але вже передбачав, що умови спостереження повинні бути стандартизовані, повинні бути експериментальні пристрої [4].

С. Балей використовував метод психоаналізу для вивчення творчості людини. Ученого цікавив психоаналіз передусім як метод, як спосіб, що дає змогу заглиблюватись у психіку творчої особистості, пояснювати її пошуки, переживання. С. Балей є автором ґрунтового дослідження "З психології творчості Т.Г.Шевченка".

Така логіка його наукових пошуків спричинила вибір нового об'єкта дослідження – особистість. Він працював над вирішенням проблем юридичної та педагогічної психології, видав низку праць: "Нариси психології", "Дороги самопізнання" та ін. С.Балей залишив досить велику за обсягом і вагому за науковою цінністю творчу спадщину, виховав учнів, які підхопили його ідеї та дослідницьку наполегливість.

З-поміж відомих психологів-дослідників нашу увагу привертає й постать Ярослава Івановича Цурковського, який народився 1904 р. в

Тернополі, помер 1995 р. у Львові [7]. У 1923 р. Ярослав Іванович навчався в Українському таємному університеті міста Львова. Його наукова діяльність – то надзвичайно важлива сторінка в розвитку експериментальної психології на Україні.

Я.Цурковський після закінчення Львівського (таємного) та Празького університетів вивчав психодіагностику в Кракові [5]. Працюючи на посаді провідного психолога в Католицькому інституті профконсультації, вчений сконструював і випробував психореєстратор. Цей апарат призначався для психодіагностики фахівців, робота яких пов'язана з виконанням контролюючих психічних процесів.

У 1931 р. Я.Цурковський продемонстрував психореєстратор на VII Міжнародному психотехнічному з'їзді в Москві, згодом опублікував методику психологічного дослідження за допомогою психореєстратора, який надалі дістав назву контролографа [8]. Для подальшої роботи у цьому напрямку створено перший Інститут психотехнічних досліджень у Катовіцах (наукові психологічні пошуки велися тут на основі інтегрального методу). Інтегральний метод передбачав психодіагностику не окремих психічних процесів людини (розумових, чуттєвих, вольових, моторних та ін.), а діагностику психіки в цілому.

В результаті цілеспрямованої наукової діяльності, психологічних досліджень учений створив і випробував 40 моделей контролографа, який давав змогу:

- оптимізувати інструктаж щодо обсягу, змісту та форм подачі інформації досліджуваному;
- об'єктивніше враховувати дії обстежуваного в експерименті;
- встановлювати співвідношення кількісних і якісних показників.

Конструювання приладів, тренажерної техніки Я.Цурковським є вагомим внеском у психодіагностику, в психотренінгову справу. Його дослідницька експериментальна діяльність ґрунтувалась на об'єднанні в пошуковій роботі та психології праці і терапії, і лікарської експертизи, і психодіагностики та інших галузей науки. Такий підхід отримав назву лаборологічної системи. Сьогодні такий міждисциплінарний синтез є основою системного підходу в таких галузях психології, як психологія праці, інженерна психологія й ергономіка та інших дисциплінах.

Ярослав Цурковський визначив принципи та методичні прийоми формуючого і перетворювального психологічних експериментів.

У своїх працях він підкреслював важливість виховного чинника у зазначених різновидах експерименту. Дослідник зазначав, що у формуючому психологічному експерименті здійснюється виховний ефект [9].

Великим внеском у розвиток психології є розроблена вченим теорія контрольних психічних процесів, що за принципом взаємодоповнюваності синтезувала основні теорії психіки, які існували в 50-60 роках.

Я.Цурковський у 1959 р. видав монографію “Теорія і практика дослідження контрольних психічних процесів у спортсменів”, опублікував десятки наукових статей.

Проаналізувавши наукові психологічні пошуки, які велись ученими в Західній Україні в кінці XIX першій половині XX століть, зауважимо:

- Західноукраїнські учені проводили психологічні дослідження, опираючись на результати психологічних вимірювань, використовуючи здебільшого метод експериментування;
- У своїх дослідженнях науковці застосовували концепції гештальтпсихології, психології поведінки, психології актів та психоаналізу Фрейда;
- Учені, проводячи експериментальні пошуки, вдосконалювали методологію психологічних досліджень і у вирішенні низки проблем сягали світового рівня;
- Консолідація українських і польських вчених-психологів зумовлювала розвій української і польської наукової думки;
- Психологи проводили експериментальні пошуки, досліджуючи в основному чуттєву сферу психіки людини;
- Психологічна теорія не була відірвана від практики, навпаки – теоретичні пошуки, експериментальні дослідження мали прикладний характер.

-
1. Скрипченко О., Волинська Л., Огороднійчук З. Загальна психологія. К., 1999.
 2. Охорович Ю. УРЕ-2-ге вид. К., 1985. Т.8.
 3. Жена Т. Львівська психологічна школа – феномен в історії польської психологічної думки // Психологія Львівська і Варшавська: вчора-сьогодні-завтра: Тези доповідей (Варшава 2-4 липня 2000р.). Варшава, 2000. С.63.
 4. Твардовський К. УРЕ. 2-ге вид. Т.11, кн.1. К., 1985.
 5. Верніков М. Філософські і психологічні погляди Степана Балея // Український освітній журнал. 1995. №1. С.29-38.

6. *Lewicka M., Sosnowski N., Trojan M.* Wydział psychologii uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa , 1998.
7. *Балей С.* Вибрані праці з соціальної і педагогічної психології. Тернопіль, 1995.
8. Наука і наукові установи. Психологія. УРЕ. 2-ге вид. К., 1985. Т.11. С.254.
9. *Вінтюк Ю.* Україна – над усе // Поступ. №184 (440). 1999.
10. *Цурковський Я.* Опыт методики воспитывающего психологического эксперимента в спорте // Проблемы психологии спорта. М., 1960. С.241-253.

DEVELOPMENT OF THE EXPERIMENTAL PSYCHOLOGY IN WESTERN UKRAINE XIX-XX C.

Halyna Mykhal'chyshyn

*Ivan Franko National University of Lviv Universytetska St., 1
79000 Lviv Ukraine filos@franko.lviv.ua*

The article of Mykhal'chyshyn is about development of the experimental psychology in the Western regions of Ukraine. There was a psychological system with substantial investigations on the boundary of the XIX-th – XX-th centuries in Halychyna. The historical analysis enables us to learn more about the peculiarities of the first psychological investigations in experimental psychology in Ukraine.

Key words: experimental psychology, psychological method, Lviv-Warsaw philosophical school, experiment, introspection.

Стаття надійшла до редколегії 2.09.2001

Прийнята до друку 14.11.2001